

Боднарук Олена Володимирівна
начальник відділу міжнародного співробітництва
Науково-методичного центру координації закладів ППО,
регіональних та міжнародних зв'язків
Університету менеджменту освіти НАПН України,
старший викладач кафедри загальної
та практичної психології
Інституту менеджменту
та психології УМО НАПН України

Теоретичне та емпіричне дослідження процесу формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів

У статті представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження процесу формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: теоретичний аналіз, психологічні поняття, емпіричне дослідження, формування системи базових психологічних понять.

Theoretical and empirical study of the process of forming the system of basic psychological concepts by high school students

The article presents the results of the theoretical and empirical research of forming the system of basic psychological concepts by the students of the higher educational institutions.

Key words: theoretical analysis, the psychological concepts, empirical research, forming of the system of basic psychological concepts.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні соціально-економічні перетворення в Україні, які визначають спрямованість усіх сфер взаємодії, впливають на особливості становлення та реалізацію фахівця в цих умовах. Такі зміни в сучасному суспільстві зумовлюють необхідність підвищення ефективності психологічної підготовки студентів вищих навчальних закладів як важливої складової їхньої професійної компетентності.

Безпосередні спостереження і експериментальні дослідження, що проводяться в самих різних областях, знов і знов свідчать про необхідність широкої пропаганди психологічних знань і створення реальних дієвих систем

оволодіння ними. Мільйони людей самого різного віку могли б бути значно щасливішими і ефективнішими в навчанні, в роботі, в спілкуванні, якби розуміли психологічну суть тих подій, учасниками і активно дійовими особами яких вони є [8].

Психологія як наука, яка посідає ключову позицію в системі наук про людину (згідно з класифікацією наук, що розроблена Б.Г. Ананьєвим [2], Б.М. Кедровим [4], Ж. Піаже [6]) повинна стати пріоритетною у освітньому процесі ВНЗ.

У багатьох дослідженнях стосовно сформованості психологічних знань встановлено, що більшість студентів не задоволені своєю психологічною підготовкою [10; 5; 1; 3; 7]. Значна частина студентів (42,6%) не уявляють або слабо уявляють роль у їх професійній підготовці окремих навчальних дисциплін, у тому числі психологічного циклу, не виділяють у їх змісті професійного контексту, не сприймають ці навчальні дисципліни як засіб професійної підготовки [9].

Тому мета нашої роботи: теоретично обґрунтувати і емпірично виявити особливості формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів, експериментально перевірити психологічні умови підвищення ефективності їх формування у процесі навчання психології.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно з поставленою метою роботи визначено наступні завдання:

1. На основі теоретичного аналізу літератури визначити основні підходи до проблеми формування базових психологічних понять.
2. Визначити систему базових психологічних понять, етапи та критерії, рівні їх засвоєння майбутніми фахівцями в процесі професійної підготовки.
3. Дослідити особливості засвоєння психологічних понять студентами вищих навчальних закладів за існуючих умов навчання.
4. Визначити психологічні умови формування базових психологічних понять у майбутніх фахівців.

5. Розробити та апробувати програму формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів у процесі навчання психології.

Для вирішення поставлених завдань і досягнення обраної мети передбачене використання наступного комплексу теоретичних і експериментальних методів:

- теоретичні методи: теоретичний аналіз, узагальнення, систематизація, моделювання, що застосовувалися для узагальнення теоретико-методологічних основ засвоєння психологічних понять студентами та визначення концептуальних засад дослідження проблеми формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів;

- емпіричні методи: цілеспрямоване спостереження; психодіагностичні методи (анкетування, інтерв'ювання, тестування, аналіз документації, контент-аналіз), зокрема, для дослідження процесу формування системи базових психологічних понять у студентів: а) анкетування (авторська розробка) та контент-аналіз контрольних робіт на тему: «Труднощі при вивченні психології» з метою визначення рівнів сформованості системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів; б) анкетування (авторська розробка) з метою виявлення ступеню використання студентами мета-когнітивних стратегій в учбовій діяльності; в) визначення внутрішньої та зовнішньої мотивації студентів до вивчення психології за допомогою методики С. А. Пакуліна, С. М. Кетько «Мотивація навчання студентів внз»; г) визначення структури інтелекту за методикою Р. Амтхауера та 16-ти факторний особистісний опитувальник Кеттелла з метою визначення індивідуально-психологічних особливостей особистості, які можуть впливати на формування системи базових психологічних понять у студентів.

- формувальний експеримент;
- методи активного соціально-психологічного навчання (соціально-психологічний тренінг, тематичні дискусії, психологічні вправи;
- методи математичного опрацювання даних (кореляційний аналіз) з

подальшою їх інтерпретацією та змістовим узагальненням.

Статистичне опрацювання даних та графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 13.0).

Дослідження проводилося впродовж 2006–2013 рр. на базі Інституту менеджменту та психології Університету менеджменту освіти, приватного навчального закладу та Криворізького державного педагогічного університету. Загальна кількість досліджуваних склала 414 осіб – студенти факультету менеджменту приватного університету I-го курсу та II-го курсу (1-го семестру), які не вивчали психологію, та студенти II-го курсу і III-го курсу (2-го семестру), які вивчали психологію як загальноосвітню дисципліну; студенти Інституту менеджменту та психології Університету менеджменту освіти, а саме: бакалаври, магістри (1, 2, 3 рік навчання) та абітурієнти цього інституту.

Таблиця 1

Характеристика складу вибірки

№ з/п	Параметри, за якими було підібрано вибірку	Кількість опитаних (в середньому, у %)
1.	Вищий навчальний заклад	1. УМО НАПН України 2. Криворізький ДПУ 3. Європейський університет 57,5 9,7 25,1
3.	Форма власності ВНЗ	1. Державний ВНЗ 2. Приватний ВНЗ 74,9 25,1
4.	Освіта за порядком	1. Перша освіта 2. Друга освіта 34,8 65,2
5.	Рівень освіти	1. Бакалавр 2. Спеціаліст 3. Магістр 15,7 34,8 49,5
6.	Майбутня спеціальність	1. Психологія 2. Економіка та фінанси 4. Педагогіка 56,5 25,1 18,4

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

На основі теоретичного аналізу літератури виокремлено декілька підходів до формування понять: діяльнісний (розглядаються основні закономірності

формування понять, охарактеризовуються шляхи їх розвитку, досліджуються умови, що активізують цей процес); синтетично-генетичний (предмет вивчення не стільки процес формування поняття, скільки діагностика рівня його розвитку); особистісно-орієнтований (роблять акцент на особистісному розвитку тих хто вчиться); метакогнітивний (враховуються складні когнітивні структури, які залучаються до пізнавальної діяльності); рефлексивний (залучення студентів до самоаналізу).

Висвітлено специфіку особливостей навчання психології: зв'язок психологічних знань з майбутньою професійною діяльністю; орієнтація практики викладання психології на практичні потреби фахівців; спрямованість навчання психології не лише на передачу наукових знань, вмінь, навичок, а особистісний розвиток фахівців; спрямованість змісту психології на формування здатності вірно оцінювати діагностичні можливості окремих методик і прийомів пізнання іншої людини і отримання з їх допомогою результатів.

На основі теоретичного аналізу виявлена залежність успішного засвоєння базових психологічних понять від психологічних особливостей студента, наявності у студента внутрішньої мотивації та від побудови навчального курсу психології.

Обґрунтовано зміст, етапи та рівні засвоєння системи базових психологічних понять студентами у процесі професійної підготовки. На основі теоретичного аналізу літератури ми дійшли висновку, що за діючою системою навчання найбільш уживаною є система базових психологічних понять, визначена на основі запропонованої теорії А. В. Петровським та М. Г. Ярошевським про категоріальних склад психології. Базисна категорія: образ, мотив, переживання, дія, ставлення, індивід. Метапсихологічна категорія: свідомість, цінність, почуття, діяльність, спілкування, я.

Визначені етапи формування понять:

- усвідомлення мети засвоєння психологічних понять студентами;
- первинне засвоєння, тобто визначення суттєвих ознак понять та їх запам'ятовування;

- розуміння сенсу психологічного поняття, яке засвоюється;
- розуміння системи, в яку включене дане поняття;
- вміння застосувати засвоєнні психологічні поняття на практиці.

Визначені такі рівні сформованості понять:

- Низький рівень (механічне запам'ятовування, студенти не можуть пояснити вказане поняття, видають або неупорядкований набір слів, або суто механічно повторюють визначення з підручника та не можуть його пояснити чи навести приклади).

- Рівень нижче середнього (запам'ятовування з первинними ознаками засвоєння, досліджувані цього рівня можуть допускати неточності у визначенні, але можуть уловити певне смислове значення).

- Середній рівень (розуміння студентами сенсу вказаного поняття, тобто студенти можуть дати визначення й розкрити його сенс).

- Рівень вище середнього (розуміння системи, в якій знаходиться дане поняття, розкриття поняття у сенсі інших понять, його співвідношення з ними у логічні зв'язки, родо-видові зв'язки та інш.).

- Високий рівень (здатність досліджуваних використовувати психологічні поняття у їхньому повсякденному житті, студент цього рівня може коректно використовувати певне психологічне поняття для опису факторів та явищ оточуючого середовища).

На основі аналізу проблеми робиться висновок про недостатню її розробленість як у теоретичному, так і в емпіричному аспекті, що надає підстави для здійснення дослідження особливостей процесу формування психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів.

Аналіз емпіричних результатів дослідження дозволив визначити особливості формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів. Виявлено, що 68,6% досліджуваних мають низький рівень сформованості психологічних понять, 20,3% - рівень нижчий середнього, 7,7% - середній рівень, 2,2% - рівень вищий середнього і лише 1,2% - високий рівень.

Емпірично визначено, що більш низькі показники сформованості психологічних понять мають студенти приватного ВНЗ. Так, порівняльний аналіз показав, що студенти державного ВНЗ мають високий рівень – 1,6%, тоді як студенти приватного ВНЗ не мають високого рівня взагалі.

Встановлено, що студенти, які навчаються в Університеті менеджменту освіти НАПН України мають вищий показник сформованості системи базових психологічних понять у студентів на відміну від Криворізького державного педагогічного університету та приватного університету.

Також встановлено, що студенти, які навчаються в регіональних ВНЗ не мають високого рівня сформованості психологічних понять, а рівень вищий середнього становить 2,7%, тоді як столичні ВНЗ мають високий рівень – 1,9%.

Щодо залежності рівня сформованості системи базових психологічних понять від освіти за порядком, наші припущення були підтверджені, студенти з другою освітою мають високі показники, а студенти за першої освітою не мають високого рівня.

Також емпіричне дослідження показало, що студенти з магістерським рівнем мають високий рівень 2,0%, бакалаври – 1,5%, спеціалісти взагалі не мають високого рівня сформованості психологічних понять.

У абітурієнтів найнижчі показники на всіх рівнях володіння психологічними поняттями та п'ятий рівень взагалі відсутній. Так як серед студентів та випускників картина наступна: 1,4% студентів мають високий рівень, а випускники високого рівня не мають.

Також було підтверджено припущення щодо кращого володіння психологічними поняттями майбутніми психологами (високий рівень 2,1%) ніж майбутні педагоги та економісти (високого рівня не має).

Щодо статі досліджуваних, жінки мають високий рівень сформованості системи базових психологічних понять – 1,5%, а чоловіки не мають високого рівня.

Виявлено статистично значущий зв'язок рівня сформованості системи базових психологічних понять з індивідуально-психологічними особливостями

студента: інтелекту, експресивності, пармії (сміливість, схильність до ризику, активність, емоційність, імпульсивність) та обернена тенденція рівня володіння психологічними поняттями та аутії (багата уява, високий творчий потенціал, примхливий, легко відступає від здорового глузду, невірноважений, легко приводиться в захват), протенсії (підозрілість, внутрішнє напруження, велика зарозумілість, затримує свою увагу на невдачах, дратівливість, обережність). Щодо визначеної структури інтелекту досліджуваних за такими компонентами: логічний підбір (індуктивне мислення, відчуття мови - здатність послідовно викладати свою думку, доводити певні положення), виявлення загальних рис (здатність до абстрагування, оперування вербальними поняттями - студент гарно розуміє абстрактну інформацію, встановлює подумки зв'язки поміж поняттями, швидко опановує складний навчальний матеріал), аналогії (комбінаторні здібності - здатність виявляти зв'язки, переносити певні закономірності одних ситуацій на інші, лабільність мислення.), класифікації (здатність виносити судження - високий рівень словесно-логічного мислення в цілому, здатність утворювати системи понять, наявність в людині цілісної світоглядної концепції, до якої надходять нові знання, висока кмітливість), статистично значущих відмінностей не виявлено.

Загалом констатовано, що рівень сформованості системи базових психологічних понять у студентів за традиційних умов навчання психології є низьким. Це доводить необхідність розробки та впровадження програми формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів.

Проаналізувавши застосовані методи, що дозволяють розробити технологію формування у студентів системи базових психологічних понять та ознайомившись з наявним досвідом їх реалізації у вищих навчальних закладів, зроблено висновок, що найконструктивнішою формою реалізації розробленої нами програми є спеціально розроблена карта самостійної роботи як доповнення до вже існуючого спецкурсу «Практикум з загальної психології» та розроблений тренінг з використанням інтерактивних методик, який направлений на розвиток

здатності до формування системи базових психологічних понять через підвищення внутрішньої мотивації студентів до вивчення психології.

В експериментальній групі підготовка мала системний, цілісний характер відповідно до розробленої програми формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів. У контрольній групі підготовка майбутніх фахівців носила традиційний характер.

В експериментальній групі в результаті формувального впливу зафіксовано значні відмінності між результатами першого та другого зрізів. Якщо до початку експерименту лише 3,1 % досліджуваних студентів виявили рівень вищий середнього, а високого рівня сформованості психологічних понять взагалі не було виявлено, то після експерименту студентів з рівнем вище середнього стало 9,4%, а з високим - 15,6 %, тоді як кількість студентів з низьким рівнем сформованості психологічних понять зменшилася з 68,8 % до 9,4%.

Таблиця 2

Рівні сформованості системи базових психологічних понять у студентів контрольної та експериментальної групи (у %)

Рівні сформованості психологічних понять	Експериментальна група		Контрольна група	
	1 зріз	2 зріз	1 зріз	2 зріз
Низький	68,8	9,4	72,2	77,8
Нижче середнього	18,8	37,5	22,2	22,2
Середній	9,4	28,1	5,6	-
Вище середнього	3,1	9,4	-	-
Високий	-	15,6	-	-

З таблиці видно, що результати в контрольній групі до і після експерименту суттєво не змінилися, ця група має низький рівень сформованості психологічних

понять та рівень нижчий середнього. Велика кількість студентів має низький рівень сформованості психологічних понять 72,2% та декілька студентів мають рівень нижчий середнього 22,2%. Після другого зрізу майже нічого не змінилося 77,8% – низький рівень і 22,2% – рівень нижчий середнього. Відмінності не є статистично значущими.

В експериментальній групі ми бачимо значні зміни: низький рівень сформованості системи базових психологічних понять у студентів зменшився на 59,4 %, рівень нижчий середнього збільшився на 35,7%, середній рівень піднявся до 28,1%, рівень вищий середнього збільшився на 6,3%, а з'явився високий рівень – 15,6%.

Щодо результатів проведеного тренінгу розвитку здатності до формування базових психологічних понять через підвищення рівня внутрішньої мотивації студентів до вивчення психології, було зафіксовано наступне (табл. 3).

Таблиця 3

Мотивація вивчення психологічних понять у студентів до та після експерименту (у %)

Мотивація	Експериментальна група		Контрольна група	
	1 зріз	2 зріз	1 зріз	2 зріз
Переважаю внутрішня	37,5	75,0	38,9	44,4
Переважаю зовнішня	62,5	25,0	61,1	55,6

З таблиці видно, що результати в контрольній групі до і після експерименту суттєво не змінилися: при першому зрізі 38,9% студентів мали переважно внутрішню мотивацію та 61,1% студентів, які мали переважно зовнішню мотивацію. А при другому – відповідно 44,4 та 55,6%.

В експериментальній групі до формувального експерименту 37,5% студентів мали переважно внутрішню мотивацію, 62,5% студентів переважно зовнішню. В результаті формувального впливу рівень внутрішньої мотивації

підвищився на 37,5%. З таблиці видно, що 75,0% студентів мають переважно внутрішню мотивацію до вивчення психології та 25,0% студентів мають переважно зовнішню мотивацію.

Аналіз результатів впровадження розробленої програми формування системи базових психологічних у студентів довів її ефективність. Так у студентів експериментальної групи зросла значущість використання психологічних понять у повсякденному житті та проявилось більше бажання до вивчення психології як навчальної дисципліни. У контрольній групі статистично значущі зміни щодо зазначених критеріїв не спостерігалися.

В результаті формувального експерименту загалом підвищився рівень сформованості системи базових психологічних понять та рівень внутрішньої мотивації до вивчення психології. Усе це надає підстави говорити про загальну ефективність формувальних процедур.

ВИСНОВКИ

У ході формувального експерименту підтверджено доцільність впровадження у психолого-педагогічну практику процесу підготовки майбутніх фахівців програми формування системи базових психологічних понять, спрямованої на підвищення рівня сформованості психологічних понять у студентів. Впровадження даної програми в межах формувального експерименту засвідчило її ефективність.

Щодо подальших перспектив, важливим буде детальне дослідження впливу індивідуальних особливостей особистості на процес формування системи базових психологічних понять. Потребують подальшого вивчення психологічні чинники, які сприяють підвищенню рівня сформованості системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів особливо в контексті підготовки майбутніх психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдуллина О.А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе педагогического образования*/ О.А. Абдуллина// Учеб. Пособие. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1990. – 139 с.

2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания/ Б.Г. Ананьев. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
3. Вершловский С.Г. Профессиональная деятельность молодого учителя: социально-педагогический аспект /Л.Н. Лесохина, Т.В. Шадрина. – М.: Педагогіка, 1982. – 145 с.
4. Кедров Б.М. О методологических вопросах психологии/ Б.М. Кедров //Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. - № 6. – С. 14 – 21.
5. Кулюткин Ю.Н. Психологическое знание и учитель/ Ю.Н. Кулюткин// Вопросы психологии. – 1983. - № 3. – С. 51 – 61
6. Піаже Ж. Психологія: междисциплинарные связи в системе наук/ Ж. Піаже //Вопросы философии. – 1966. - № 1. – С. 57 – 75.
7. Полякова Т.С. Аналіз затруднений в педагогической деятельности начинающих учителей/ Т.С. Полякова. – М.: Педагогіка, 1983. – 128 с.
8. Семиченко В.А. Пути повышения эффективности изучения психологии/ В. А. Семиченко. – К.: «Магістр-S», 1997. – 124 с.
9. Семиченко В.А. Реалізація принципу цілісності в професійній підготовці майбутніх вчителів (психологічний аспект)/ Я.Я. Болюбаш //Вища і середня освіта: наук.-методич. зб. Вип.16.- К.: Вища школа, 1993. – С. 12-16.
10. Яремчук С.В. Формування професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя: автореф. дис. канд. психол. наук/ С.В. Яремчик. – К., 1999. – 20 с.